

“GLOBALLASH SHÁRAYATINDA FILOLOGIYANÍŇ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

QARAQALPAQ XALIQ-NAQIL MAQALLARINDA KÁSIPLIK SOZLERDIN QOLLANILIW

Yusupova B.

*Ájiniyaz atındaǵı NMPI
Qaraqalpaq tili kafedrasınıń
docenti, f.i.d. (DSc);*

Seytmuratov D.

*Túrkiy tiller fakulteti
Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı
qánigeliginiń 1-a kurs studentı*

Qaraqalpaq xalqı óziniń uzaq tariyxına iye. Óz tariyxı dawamında xalıq túrmis tirishiliginen kelip shıǵıp, túrli naqıl-maqallar, danalıq sózler dóretken. Xalıq óziniń shuǵıllanǵan túrli kásip túrleri menen belgili bolıp, oǵan sáykes bir neshe kásiplik sózler naqıl-maqallar tilinde qollanılǵan.

Arıs sózi qaraqalpaq xalqınıń túsiniginde úlken áhmiyetke iye. Bul sóz kóp mánili bolıp, «Qaraqalpaq tiliniń túsinirme sózliginde» tómendegi mánileri kórsetiledi:

«Arıs at.1. Arbanıń eki qaptalıńın uzın aǵashı, arbanı atqa, ógizge t.b. jegiwge eń kerekli jalǵaw aǵashı; 2. Awıs. Bir qaltalı, bir jaǵı teńbe-teń, awırlıqtı teń tartıwshı, qayǵını, quwanıshtı teń bolisetuǵın adamnıń birewi, er adam, azamat; 3. Úydiń tóbesin japqanda qollanılatuǵın kóldeneń aǵash. Sózlikte bunnan basqa mánileri: «1. Urıwlıq taypanı quraytuǵın atalar, tiyre; 2. Tariyx», sonday-aq, «Eki arıs – erli-zayıplı, jubay»¹ dep beriledi.

Bul sóz naqıl-maqallar tilinde bılay paydalanıladı: «Atı jurmegen, Arısın tóbeleydi». Sonday-aq, «Ógizine kúshi jetpegen, Arısın tóbeleydi. Kelsapqa kúshi jetpegen, Kelidegi tarısın tóbeleydi» degen variantı bar. Bunnan basqa da, «Arısqa baylawlı kiyatırǵan iyt, Arbanı men súyrep kiyatırman depti» degen naqıl-maqallarda da arıs sózi qollanıladı.

«Ay qoralansa – arısındı sayla [ay qoralansa–arısındı sayla]•Ay qoralanǵanda qıstıń qattı bolatuǵını boljalǵan. Sol ushın arıslı arbanı tayarlap, maldıń shóbin saylap qoyıw kerek degendi bildiredi. Qıyınshılıqlarǵa qarsı tayarlıqlar kóriw kerek degende qollanıladı
♦ Qıstıń ǵamın jaz oyla; Jer aydasań gúz ayda, gúz aydamasań júz ayda»².

¹ Қарақалпақ тилинің түсиндірме сөзлігі. Жети томлық Бірінші том А-Б (басылдырыу) – Нөкіс: – Қарақалпақстан, 2023. – 193-бет.

²Қазақ және қарақалпақ тілдерінің салыстырмалы-паремиологиялық сөздігі (рус, ағылшын тілдеріндегі қысқаша түсіндірмелерімен). Сөздік / Жалпы редакцияны басқарған М.К. Есетов. А.: «Білім» А.Ж. 2022. – 34 бет.

“GLOBALLASH SHÁRAYATINDA FILOLOGIYANÍŇ AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

Arıs sózi kórkem shıǵarmalar tilinde de ónimli paydalanılǵan. Mısalı: Atlar, misli bir oq **arıstıń** eki jaǵına jegilip, teń júk tartıp baratırǵanday, shekshiyip qádem taslawları bir bap. (T.Q.) Eń aldınǵı shanada qulaqshının bastırıp kiyip qolina qamshı uslaǵan Sabırov eki **arıstıń** ortasında pısqırıp nuqırıp basıp, jelge órlep turǵan aq boz attıń sawırısına qamshını tartıp jiberdi. (K.S.)

Ayırım jaǵdaylarda teńew jasap keledi: Xannıń eń birinshi talabı kele sala basına eki kópshik qoyıp, pár tósekte shalqasına jatadı da, **arıstay** uzın ayaqların Almagúlge qaray sozadı. Bul «ayaǵımdı qıs» degeni. (T.Q.) ...Qul bazarı biybazar kúni de bıq-jıq boladı eken. Satılıwǵa ákelingen qol-ayaqları kisenli qullar qatarında Amanlıq ta **arıstay** bileklerin túrinip, kók eshegine ónmenin artıp turıptı. (T.Q.)

Qazaq ilimpazı R.Sızdıqova turmıstaǵı buyım atamalarınan arba hám arıs sózleriniń qollanılıwınıń kórkem shıǵarma tilindegi áhmiyeti haqqında bılay dep jazadı: «Sol sıyaqlı: «Dońǵalaq arba júre almas, Eki arısı singan soń» dep, *dońǵalaq, arba, arıs* degen turmıshıq sózlerdi qollanganda, jıraw taǵı da bulardı sol arbanıń arısı sıńıp, júre almaǵan súwretin beriw ushın emes, basqa temaǵa zárúr obrazlar ushın keltirip otır. Bular – eńsesi biyik boz ordanıń búlingen (wayranlangan) soń mort bolatuǵını, tórde otırǵan ǵarri babanıń (el kóseminiń) mal ketken soń tóresinen jańılatuǵını, maldan ayrılǵan soń qos-qos ordanıń qosıla qona almaytuǵını t.b. usılar tiples shıńlıq tuwralı «filosofıyanı» bildiriwge kerek, usılar menen parallel túsetuǵın «tujırım» ushın ayılǵan *arba* menen *arıs*lar.»³

Bulqın kásiplik sózi de sharwashılıqta qollanıladı. Bulqın – ógizdi arbaǵa qosarda eki arıstıń ushindegi tesigine shúy menen bekitilip, ógizdiń moynına salınatuǵın agash. Naqıl-maqallarda ol bılayınsha qollanıladı: «Buralqı jekkenniń **bulqını** qurıydı, Kisiden tilegenniń qulqını qurıydı», «Ógiz jekkenniń **bulqını** qurıydı, Kisiden tilegenniń qulqını qurıydı», «Úsh yarım qulash arıstıń, Úsh qulash **bulqını** bolar». Qaraqalpaq folklorınıń naqıl-maqallar orın alǵan tomında «bulqın – ógiz arbanıń qamıtı»⁴ dep túsindirilgen. «**Qamıt** – attıń moynına kiygiziletuǵın, iymeklew agash jaqlawları bar arba shana buyımı; arbaǵa, shanaǵa jegiw úshin paydalanıladı. Onıń at qamıt, túye qamıt, ógiz qamıt sıyaqlı túrleri bar».⁵

Áspek sózi qaraqalpaq folklorı, klassik ádebiyat wákilleriniń shıǵarmaları tilinde ónimli qollanıǵan. Áspek xalıq turmısında áhmiyetli xızmet atqarǵan. Bul sózdiń mánisi: «qáhát, qádirli, kemtarıs, tartınqı, gezeklesip jer suwǵarıw»⁶. Naqıl-maqallarda

³ <https://ulagat.com/>. Сыздыкова Р. XVIII ғасырдағы қазақ әдеби тілінің лексикалық сипаты.

⁴ Қарақалпақ фольклоры Т. 88-100. – Нөкіс: Илим, 2015. –531-бет

⁵ <https://kk.wikipedia.org/wiki/Қамыт>.

⁶ Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі. Жети томлық Бірінші том А–Б (басылдырыў) – Нөкіс: – Қарақалпақстан, 2023. – 287-бет.

“GLOBALLASH SHÁRAYATINDA FILOLOGIYANIN AKTUAL MÁSELELERI” atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

teńew, salıstırw mánisinde bılay berilgen: «Áspeklep suw ishken, Zorıǵıp uw ishken menen teń».

Qaraqalpaq xalıq naqıl-maqallarınıń tilinde kásiplik sózler úlken orın tutadı. Olar túrli kásiplerge baylanıslı bolıp keledi. Bunday birliklerdi arnawlı izertlew qaraqalpaq xalqınıń turmısı, xalıq shuǵıllangan kásip túrleri, olardıń ózine tán ózgeshelikleri haqqında qunlı maǵlıwmatlar beredi.

Ádebiyatlar:

1. Qazaq jáne qaraqalpaq tilderiniń salıstırmalı-paremiologiyalıq sózdigi (rus, aǵılshın tilderindegi qısqasha túsiniktemelerimen). Sózdik./Jalpı redakciyanı basqarǵan M.Q.Eskeeva./ A.: – Bulatov A.J.2022.
2. Qaraqalpaq folklorı T. 88-100. – Nókis: Ilim, 2015.
3. Qaraqalpaq tiliniń túsinirme sózligi. Jeti tomlıq Birinshi tom A–B (basıldıırıw) – Nókis: Qaraqalpaqstan, 2023.
4. <https://ulagat.com/>. Sızdıqova R. XVIII ǵasırdaǵı qazaq ádebi tiliniń leksikalıq sipatı.
5. <https://kk.wikipedia.org/wiki/Qamıt>.